

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

Prekariátus: az új alsó osztály?

**A prekariátus fogalmának kialakulása és egy lehetséges
újragondolása**

SZÉPE ANDRÁS

TÉMAVEZETŐ

DR. NYILAS MIHÁLY

EGYETEMI DOCENS

SZOCIÁLIS TANULMÁNYOK INTÉZETE

INTÉZETIGAZGATÓ

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

SZOCIOLÓGIA DOKTORI ISKOLA

SZOCIOLÓGIA DOKTORI PROGRAM

2016

Doktori disszertációmban a prekariátusról szóló szakirodalom főbb állításainak ismertetésére, a megfogalmazódó kritikák segítségével a prekariátus és az ahhoz köthető fogalmak kritikai újragondolására vállalkozom, ezzel kívánva hozzájárulni a terminus (magyarországi) alkalmazásának elősegítéséhez, további kutatások serkentéséhez. A disszertációban részletesen ismertetem a prekariátus irodalma által referenciapontnak választott bémunka-társadalom sajátosságait, illetve annak hetvenes évektől meginduló átalakulását. Ezután a prekariátushoz köthető főbb szerzők munkáinak bemutatására vállalkozom, ahol központi jelentőséget kap, hogy a bémunka-társadalom csak időbeli és térbeli korlátok között értelmezhető. Ezen korlátok meghaladása érdekében a prekariátusnak a világrendszer-elemzés kereteibe illeszthető újragondolása, a 'globális prekariátus' fogalompár használata mellett érvelek.

A prekariátus fogalmának bevezetése a 70-es, 80-as évekhez köthető. A neoliberális, szabad piac elsőbbségét hirdető eszmék előtérbe kerülésével megjelenő új bizonytalanságoknak – munkanélküliségnek, kiszámíthatatlanságnak, a növekvő rugalmasság igényének – leírására használják. Ennyiben tehát korábban megszerzett biztonságok elvesztéséről beszélhetünk, és ez adja a fogalom hozzáadott magyarázóerejét. Az elmúlt években ugyanakkor viták bontakoztak ki a nemzetközi szakirodalomban a prekariátus és a hozzá kapcsolódó fogalmak újszerűsége, használhatósága körül miközben magyar nyelven is egyre több írás

jelenik meg. Ezért a dolgozatban elvégzem a prekariátushoz köthető főbb szerzők munkáinak bemutatását, ahol központi jelentőséget kap, hogy a bér munka-társadalom csak időbeli és térbeli korlátok között értelmezhető, ezáltal – szól a kritika – az erre építő prekariátus fogalom kettős értelemben is eurocentrikus. Egyrészt a világ többi részén a prekariátus – pontosabban a bizonytalanság – általánosan elterjedt, inkább norma, mintsem kivétel. Másrészt a fordista-posztfordista átmenet a globális világgazdaságban lejátszódó változás, ezért a prekariátus születése – nyugaton – csak része egy sokkal átfogóbb folyamatnak. Olyan elemzési keretre lenne szükség, amely e két kritikai szempontot beépítve teszi lehetővé a prekariátus. konceptualizációját.

A prekariátus irodalmának e központi problematikáját megkerülhetetlennek tartom, ezért jelen dolgozatnak is fontos részét képezi. Annak bemutatására törekszem, hogy a prekariátus még mindig mozgásban lévő fogalom, és számos versengő értelmezése létezik, egymással párhuzamosan vagy egymással vitában, miközben jelentős társadalmi, politikai és gazdasági folyamatok megértéséhez nyújthat segítséget. A kettő egymást nem kizáró, hanem egymást kiegészítő jelenség: definiátlansága és nyitottsága segítségünkre lehet abban, hogy a megfelelő kérdéseket tudjuk feltenni, mielőtt még a válaszokon kezdenénk törni a fejünket. Ezért is van az, hogy munkám elsősorban elméleti munka. Nem vállalkozom empirikus mérésekre – amit egyébként a prekariátus használhatóságára vonatkozó kérdés eldöntéséhez elengedhetetlennek tartok. Nem célom a prekariátus valamiféle

megszámlálása, sokkal inkább maga a vita foglalkoztat. Hogyan nyúlnak az egyes szerzők a prekariátus kérdéséhez, miért ezt a fogalmat használják, mit árul ez el nekünk a vonatkozó társadalmakkal és társadalomtudományokkal kapcsolatban? Jelen írás ezért leginkább eszmetörténetinek tekinthető. A fentiek indokolják azt a választásomat, hogy az első részben a fordizmus és bér munka-társadalom, mint olyan komplex társadalmi viszonyrendszerek részletes ismertetésére vállalkozom, amelyek a legtöbb szerzőnél a prekariátus fogalmi bevezetésének előfeltételei. A második részt szentelem a prekariátussal foglalkozó egyes szerzők különböző megközelítéseinek ismertetésére, míg a harmadik részben a fogalom világrendszer-elméletek keretébe illesztett újragondolására teszek kísérletet.

Az első részt két nagyobb fejezetre osztottam, ahol először a fordizmus, valamint ehhez kapcsolódóan a bér munka-társadalom fogalmi tisztázására, főbb intézményeinek vizsgálatára vállalkozom. Ez – pontosabban ennek működési nehézségei – képezi tehát azt a referenciapontot, amelynek talaján a prekariátus irodalma kisarjad. Ebben a fejezetben ismertetek néhány, a fordista berendezkedésre vonatkozó kritikát, kiterjedése kapcsán megfogalmazott korlátozást, illetve a kialakulását és fennmaradását lehetővé tevő nemzetközi rendszer főbb tartópilléreit. A második fejezetben részletesen foglalkozom a posztfordista átmenettel, különös tekintettel a munka világát érintő változásokra: a növekvő munkanélküliséggel, a termelés átalakulásával, a rugalmasság igényének erősödésével és ezek jóléti államra, szervezett munkásságra és munkáskultúrára

gyakorolt hatásával. Külön figyelmet fordítok az átalakulás veszteséinek helyzetére, és az azt megragadni kívánó különböző elnevezésekre.

A második részben térek rá a prekariátus irodalmának vizsgálatára, ahol elemzem a prekariátushoz köthető fogalmak alakulását, az egyes szerzők különböző hangsúlyválasztását és a korábbi elnevezésekhez viszonyított lehetséges többlettartalmakat. Kitérek majd a fogalom használatát érő fontosabb kritikákra is. Ennek kapcsán központi jelentőséget kap, hogy több szerző is a fogalom újragondolása mellett száll síkra és annak kiterjesztése mellett érvel, ami lehetővé tenné, hogy a bér munka-társadalmon kívül is használjuk a kidolgozott fogalmi apparátust. Ennek alátámasztására több antropológiai munkát is idézek, amelyek a globális délen tapasztalható prekariátust/létbizonytalanságot kívánják bevonni az elemzés hatókörébe.

Az utolsó, harmadik részben a prekariátus fogalmának újragondolására vállalkozom: a világrendszer-elméletek által vázolt keretbe kívánom belehelyezni a fogalom használatát. Ezt a megközelítést azért is tartom kiválóan alkalmasnak a (globális) prekariátus konceptualizációja kapcsán, mert maga is a fordista berendezkedés és a globális delet alulexponáló elméletek kritikájaként formálódott. A globálissá táguló kapitalista világgazdaság keretein belül nem pusztán a „fejlett világon” kívüli (lét)bizonytalan helyzetekre helyezett hangsúly növekszik meg, hanem a kettő közti összefüggések, kölcsönhatások kapnak különös jelentőséget. Az ehhez a megközelítéshez köthető szerzők

segítségével mutatok rá, hogy a kapitalizmusnak/kapitalista termelési módnak mindig is szüksége volt más termelési módok, a munka feletti ellenőrzés különböző módjainak beillesztésére. Mint arra többen rámutatnak, utóbbiak „hasznos funkciót” látnak el, szerves részei a világgazdaságnak – elsősorban azért, hogy a munkaerő magasabb szintű kizsákmányolását lehetővé teszik. Tehát nem a kapitalizmus globális terjedésével hamarosan elmúló, hanem az általa fenntartott jelenségekről beszélhetünk. Ebben a keretben illesztve értelmezem újra a prekariátus fogalmát, amely így a modern kapitalista világrendszer által meghatározott újratermelésben részt vevő munkaerő azon részét fogja jelenteni, amely – a létfenntartási eszközök feletti rendelkezés híján – rákényszerül a világgazdaságba való becsatlakozásra, ugyanakkor (gazdasági, kulturális, társadalmi) tőke híján nem képes ezen keresztül megélhetését, biztonságát, jóllétét biztosítani saját maga számára.

Tézisek

1. A prekariátus és hozzá köthető fogalmak megalkotása és használata egy sajátos kontextushoz, időhöz és térhez kapcsolódik: a nyugati társadalmakban a neoliberális fordulat következtében, a hetvenes évektől, növekvő bizonytalanság megragadásra vezetik be.
2. A korábbi biztonsággal teli – legalábbis a biztonság terjedésének ígéretével kecsegtető – időszak társadalmainak meghatározó jellemzői a fordista termelés és a bér munka-társadalom intézményei. Előbbi a tömegfogyasztás és a tömegtermelés, nagyvállalatok és szervezett munkásság, állam közvetítésével fenntartott, kompromisszumainak segítségével összehangolt berendezkedés; utóbbi a bér munkás státusz évtizedeken át tartó intézményesülésének eredménye.
3. Mind a fordizmus mind a bér munka-társadalom, sajátos történelmi képződmény, nem öröktől fogva adottak. Elemzésük közelebb visz, hogy átlássuk, milyen körülmények teremtték meg az igényt a prekariátus fogalmának bevezetésére, ahol a kiindulópont ezen intézmények által biztosított biztonságok megrendülése
4. A hetvenes évektől ugyanis a neoliberális, szabad piacot éltető eszmék térnyerésével, és a nemzetközi szinten kiéleződő versennyel, egyre erősebben jelent meg a

rugalmasság igénye. Megkezdődött a fordizmusról a posztfordizmusba történő átmenet, amely a munka pozícióinak gyengülését, a bizonytalanságok terjedését hozta

5. Ugyanakkor a fenti intézmények és biztonságok kiterjedtsége nem csak időben, hanem térben és társadalmilag is korlátozott. Bizonyos társadalmi csoportok és szektorok a magállamokon belül is nem, vagy kevésbé élvezték ezeket az előnyöket, amik emellett a világnak csak kisebb részén terjedtek el.
6. Sőt a sikeres nyugati centrumállamok, mindvégig támaszkodtak a kevésbé sikeres déli országokra; a fordizmusnak szükséges volt saját perifériájára az olajozott működéshez. Mindez önmagában a második világháborút követő csodálatos harminc év érdemeinek vitatására ösztönözhet.
7. A prekariátus fogalma eredetileg így tehát kettős értelemben is eurocentrikus. Egyrészt a világ többi részén a prekariátus – pontosabban a bizonytalanság – általánosan elterjedt, inkább norma, mintsem kivétel. Másrészt a fordista-posztfordista átmenet a globális világgazdaságban lejátszódó változás, ezért a prekariátus születése – nyugaton – csak része egy sokkal átfogóbb folyamatnak.
8. Olyan elemzési keretre lenne szükség, amely e két kritikai szempontot beépítve teszi lehetővé a prekariátus konceptualizációját, és felismeri, hogy a bizonytalanság

általánosabb jelenség, amelynek vizsgálatát nem korlátozhatjuk azokra a társadalmakra/csoportokra, amelyek néhány évtizedre történelmileg egyedi biztonságot tapasztalhattak meg

9. Több szerző is ezért a fogalom megújítására törekszik, és annak globális délen történő, illetve a fordizmus biztonságaihoz nem annyira kötődő használata mellett száll síkra.
10. Ennek kapcsán fontos összefüggés, hogy a kapitalizmus fejlődésének és terjeszkedésének motorjába mindig is egy jelentős mértékű bizonytalan helyzetben lévő munkaerő biztosította az üzemanyagot, még ha ez a magállamoktól távolibb területekre koncentrálódott is.
11. Fontos kiemelni, hogy a kapitalista termelési mód képes más termelési módok integrációjára, és számos esetben számára előnyösebb és a kizsákmányolás magasabb fokát teszi lehetővé, ha a munka feletti ellenőrzés különböző, klasszikus bér munkától eltérő formáit vonja be a termelésbe. Ezáltal – globális szinten – fenntartja és újratermeli, nem pedig felszámolja a prekár helyzeteket.
12. A prekariátus fogalmának fentiekhez igazítására, a globális prekariátus fogalompár bevezetésére van szükség ahhoz, hogy a fogalmat „megmentsük” a társadalomtudományok számára
13. Ebben a keretben vizsgálva a prekariátus – meghaladva korábbi korlátaikat és eurocentrikusságát – azt a népeiséget

fogja jelenteni, aki bekapcsolódik (akár családtagjai révén) a világméretű kapitalista újratermelésbe, ugyanakkor megélhetését, biztonságát és jóllétét képtelen általa biztosítani.

14. A kategória így két oldalról is lehatárolt. Zárt „felfelé”, amennyiben a stabil alkalmazotti létben részesülők, járadékosok, tőkések stb. („már”) nem tagjai, valamint „lefelé” is, amennyiben („még”) nem sorolható a prekariátus soraiba a megélhetését a világ gazdaságtól elszigetelten, tradicionális létformákban biztosító népesség.
15. A (globális) prekariátus vizsgálata mindig a kapitalista világ gazdaságba illesztve kell, hogy történjen, ahol különös tekintettel kell lennünk, hogyan kapcsolódik az adott ország, vagy adott üzem, a globálisan szerveződő termelési láncokba, és ebből kifolyólag milyen összefüggések alakítják ki a prekár élethelyzeteket, illetve azok milyen sajátosságokkal bírnak.

A témában végzett publikációs tevékenység.

Tanulmányok

-Szépe András. 2012. Prekariátus: Miért pont most és miért pont itt?
Fordulat, 19. szám,

-Szépe, András. 2012. A prekaritás jelenségének vizsgálata az
individuumszociológiák felől közelítve *Replika* 2012/2. pp. 91-105.

Recenziók

Szépe, András. 2013.

Politika a szociológia tükrében: huszonhárom év társadalompolitikai
mérlege *Esély* 2013/3. pp. 127-131.

Fordítások

Szépe, András. 2009. Az „új” imperializmus: felhalmozás
kisemmizés által

Fordulat 2009/4. pp. 78-106.

Konferencia előadások

2012: “Precariat in a post-socialist context” EUSOC11 Konferencia.
Telc, October 12-13.

PREKARIÁTUS: AZ ÚJ ALSÓ OSZTÁLY?

A prekariátus fogalmának kialakulása és egy lehetséges újrágondolása

című doktori disszertáció absztraktja

Szépe András

A dolgozat a prekariátusról szóló szakirodalom főbb állításainak ismertetésére, a megfogalmazódó kritikák segítségével a prekariátus és az ahhoz köthető fogalmak kritikai újrágondolására vállalkozik, ezzel kívánva hozzájárulni a terminus (magyarországi) alkalmazásának elősegítéséhez, további kutatások serkentéséhez. A disszertációban részletesen ismertetem a prekariátus irodalma által referenciapontnak választott bér munka-társadalom sajátosságait, illetve annak hetvenes évektől meginduló átalakulását, mivel a prekariátus fogalmának bevezetése ehhez az időszakhoz köthető. A neoliberális, szabad piac elsőbbségét hirdető eszmék előtérbe kerülésével megjelenő új bizonytalanságok leírására használják. Az elmúlt években ugyanakkor viták bontakoztak ki a nemzetközi szakirodalomban a prekariátus és a hozzá kapcsolódó fogalmak újszerűsége, használhatósága körül.

Ezért a dolgozatban elvégzem a prekariátushoz köthető főbb szerzők munkáinak bemutatását, ahol központi jelentőséget kap, hogy a bér munka-társadalom csak időbeli és térbeli korlátok között értelmezhető, ezáltal – szól a kritika – az erre építő prekariátus fogalom kettős értelemben is eurocentrikus. Egyrészt a világ többi

részn a prekariátus – pontosabban a bizonytalanság – általánosan elterjedt, inkább norma, mintsem kivétel. Másrészt a fordista-posztfordista átmenet a globális világ gazdaságban lejátszódó változás, ezért a prekariátus születése – nyugaton – csak része egy sokkal átfogóbb folyamatnak. Olyan elemzési keretre lenne szükség, amely e két kritikai szempontot beépítve teszi lehetővé a prekariátus. konceptualizációját. Ezt elősegítendő a prekariátusnak a vilárendszer-elemzés kereteibe illeszthető újragondolása, a 'globális prekariátus' fogalompár használata mellett érvelek. Ennek során számos olyan szerzőre támaszkodom, akik arra mutatnak rá, miként képes a kapitalizmus más termelési módok és a munka feletti ellenőrzés számos formájának integrációjára.

THE PRECARIAT: THE NEW LOWER CLASS?

The emergence of the notion ‘precariat’ and a possible reconceptualization

Abstract

Szépe András

The thesis aims the introduction of the main claims of the literature of the ‘precariat’ and - with the help of the related critics – propose a possible reconceptualization of the terms related to the notion of the precariat, wishing to contribute to the (Hungarian) use of these terms, and to stimulate further researches. In the dissertation, I describe in detail the specific characteristics of the wage-earning society – as the chosen reference point by many authors of the precariat – and of its’ transformation, which started in the seventies, since this is the period of the introduction of the concept of the precariat. The literature began to use the latter to describe the new uncertainties, following the spread of the neoliberal approach, which claims the primacy of the free market. In recent years, however, an international debate emerged, concerning the use and utility of the term precariat, and of other related terms.

To join this debate, in this paper, I carried out the presentation of the works of the main authors connected to the term precariat, in which a central importance is given to the recognition that the wage-earning society can only be interpreted within time and space constraints, so – write the critics – the precariat, as a concept based on it, is in a double sense Eurocentric. On the one

hand precarity is widespread in the rest of the world, rather a norm than an exception. On the other hand, the transition from Fordism is a change in the global world economy, so the birth of the precariat - in the west - is only part of a much broader process. An analytical framework is needed, which can incorporate these two critical aspects and allows the reconceptualization of the precariat. In support of this I claim the rethinking of the term precariat, as 'global precariat', in the frame of world-systems analysis. In doing so, I rely on authors who emphasize the ability of capitalism to integrate other modes of production and many different forms of control over the work.